

Kováts Eszter

Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest

Soós Eszter Petronella

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Félelem a dominó-elvtől? A gender-ellenes európai mobilizáció jelensége Francia esettanulmány és magyar kilátások¹

Az elmúlt években számos európai országban jelentős politikai mobilizációt és erőteljes, a gender szakpolitikákat, illetve a társadalmi nem fogalmát mint analitikus koncepciót elvető mozgalmak megjelenését figyelhettük meg, különösen Spanyolországban, Olaszországban, Lengyelországban, Szlovákiában, és Franciaországban. Ez a tanulmány a gender-ellenes jelenség illetve a nemek társadalmi egyenlősége ügyének „gender ideológiává” való átkeretezésének feltérképezéséhez kíván hozzájárulni a francia és a magyar jelenség leírásán és összehasonlító elemzésén keresztül.

Bevezetés

A „gender-ideológia” kifejezés a magyar közbeszédből is ismert. Először 2010-ben került a fókuszba, a nemi sztereotípiák óvodai nevelésben való megjelenéséről szóló törvény vitája keretében, a kifejezés ennek nyomán terjedt el szélesebb körben a sajtóban. Ideológiai háttérében Gabriele Kubynak a *Nemek forradalma* című műve áll, amelyet „a Magyar Katolikus Egyház is propagál a ‘gender-ideológia’ meg- vagy félreértéséhez.”² 2014 tavasza óta a „gender-ideológia” gondolatának és kritikájának koncentrált megjelenése figyelhető meg a magyar sajtóban és a politikusok megszólalásaiban, részben Európai Unió szintű történések, mint az Estrela-

¹ Ezúton köszönjük Balogh Lídiának, Perintfalvi Ritának és Pető Andreának, akik morális és intellektuális támogatásukkal sokat segítettek nekünk a cikk megírásában.

² Perintfalvi Rita teológusnő előadása a Friedrich Ebert Alapítvány 2014. február 19-i konferenciáján („Az ún. *gender* ideológia elleni mozgósítás Kelet-Közép-Európában – Veszélyek és lehetőségek a feminista mozgalmak számára”).

és Lunaček-jelentések kapcsán.³ Magyarországi szempontból ezen megszólalások gyakoribbá válása adja jelen dolgozat relevanciáját. Tudván, a „gender-ideológia” elleni politikai fellépés számos európai országban, köztük Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban, Lengyelországban, Szlovákiában a politikai napirend részét képező, azt strukturáló, illetve mobilizáló tényező, amely tömegeket visz az utcára, befolyásolja a politikai diskurzust és az emberi, női- és LMBT-jogokat érintő törvényhozást. A többi országban zajló események elmélyültebb vizsgálata segíthet megérteni azt az európai és regionális kontextust, amely a magyar történéseket is befolyásolhatja. Ennek tudatában teszünk eleget a *TNTeF* szerkesztőségi felkérésének és indítjuk útjára az ez irányú vitát, közös gondolkodást itt, a folyóirat REPLIKA rovatában.

A jelenség Magyarországon a tudományos diskurzusban egyelőre feltáratlan, illetve a tudomány most kezd érdeklődni a téma iránt (Kormos 2014, Balogh, megjelenés alatt, Perintfalvi, megjelenés alatt). Célunk, hogy cikkünkkel beemeljük a magyarországi tudományos diskurzusba, mert az számos fontos kérdést kínál nemcsak a kutatásnak, de a társadalmi nemek tanulmányozásával (gender studies) foglalkozó kutatói közösség önreflexiójának, (jövőbeli) stratégiai átgondolásának is.

A „gender-ideológia” konstrukciója elleni politikai mobilizáció (a továbbiakban: gender-ellenes mozgalom) lokális-nemzeti jellemzőket felmutató, ugyanakkor transznacionális mozgalmi jelenség is, amelyről a később bemutatott és hivatkozott szakirodalmi források és a tényfeltáró újságírás munkái nyomán joggal feltételezhetjük, hogy mind a jobboldali-szélsőjobboldali pártpolitikai térrel, mind pedig a katolikus egyházzal kapcsolatba hozható. Tekintettel arra, hogy egy transznacionális jelenségről van szó, amely minden országban lokális körülmények között jelenik meg, egy szűk tanulmány keretei között nem lehetséges az átfogó elemzés. Ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy egy esettanulmányon keresztül is érdemi következtetésekre juthatunk.

A tanulmányban először a több országban már elkezdődött tudományos vizsgálódások segítségével röviden felvázoljuk azt az európai kontextust, amelyben az utóbbi években társadalmi ügy lett a „gender-ideológia” konstrukciója. Ezt követően a francia eset értelmező leírásán keresztül feltárjuk a „gender-ideológia”-fogalomnak, és a meglegházasság- és

³ Edite Estrela portugál európai parlamenti képviselő által benyújtott, [Szexuális és Reprodukció Egészség és Jogok](#) című jelentéstervezet a Parlament 2013 decemberében elutasította, többek között a szexuális nevelés szükségességéről szóló, egy vitatott WHO-dokumentumra hivatkozó passzusai miatt. A jelentés magyar nyelven elérhető a címbe szűrt linken. Az Ulrike Lunacek osztrák képviselő által jegyzett állásfoglalás pedig a homofóbia, a szexuális irányultsághoz és a nemi identitáshoz kötődő diszkrimináció ellen lép fel, az Európai Parlament elfogadta. A jelentés magyar nyelven [ITT](#) olvasható.

gender-ellenes mozgalomnak a főbb jellemzőit: kik, mikor, miért, milyen körülmények között, milyen eszmék és gender-értelmezések mentén, milyen célokkal vesznek részt a mozgalomban, illetve melyek azok a politikai, személyi, ideológiai, anyagi erőforrások és körülmények, amelyek a gender-ellenes mozgalom felbukkanásához, fennmaradásához és politikai sikeréhez hozzájárultak. A dolgozat elsősorban a szereplőkre koncentrál, azaz az adott kormányra, a katolikus egyházra, a civil szférára, és az állampolgárookra. A dolgozat záró részében egy rövid magyarországi kitekintésre vállalkozunk: egészen pontosan azt vizsgáljuk, a francia esettel történő összehasonlításon keresztül, hogy fennállnak-e azok a körülmények, amelyek a magyar esetben középtávon lehetővé tehetik egy hasonló mozgalom kialakulását.

A „gender-ideológia” fogalma: értelmezések és viták Európában

Az a politikai mozgalom, amely számos európai országban felütötte a fejét az utóbbi egy-két évben jelentős mértékben igyekszik **átkeretezni a nemek társadalmi egyenlőségének ügyét**. A „gender” kifejezés politikai mobilizációra alkalmas ellenségképpé vált, amely során nem pusztán a nemek társadalmi egyenlőségének célja kerül osztály alá. Vagyis nem pusztán arról van szó, hogy hangoztatói az *ellen* lépjenek fel, amiért a feminizmus – különféle formáiban – küzd, hanem arról, hogy az új konstrukció **átértelmezi a fogalmat**. A *gender* egyszerűen szinonimája lesz a homoszexualitás úgynevezett propagálásának, a nem és a szexuális orientáció szabad megválasztásának, a nemek állítólagos felszámolásának, valamint a pedofiliának, a gyerekek szexualizálásának, a „halál kultúrájának”. Családfóbia, heterofóbia, homoszexualizmus – ilyen és ehhez hasonló fogalmakkal indult nyelvi és definíciós küzdelem széleskörű társadalmi mozgalmak keretében. „Gender-ideológia”, „a gender-elmélet”, „gender-totalitarizmus”, „genderizmus” – ilyen kifejezések kerültek be a köztudatba egyik hónapról a másikra olyan társadalmakban, ahol a *gender* fogalomról korábban csak egy kisebb szakmai közönség tudott (Graff 2014b). A „gender-ideológia” mindeközben mint **egy világméretű összeesküvés** kerül bemutatásra, az ENSZ, az EU és a különböző nemzeti kormányok részvételével, amely ellen a demokrácia és az úgynevezett józan paraszti ész iránt elkötelezett tudatos állampolgárnak, illetve az aggódó és felelős szülőnek feltétlenül fel kell lépnie. Jól illusztrálja ezt annak a francia nőszervezetnek a névválasztása – *Les Antigones* – amelynek tagjai „Antigoné mintájára amellet szállnak síkra, hogy akár a törvénnyel is szembe kell szállni, ha az nem felel meg a „természet rendjének” (Natacha Chetcuti 246).

A **démonizált és karikaturizált jelentéstartalommal** felruházott *gender*-meghatározásokban sem a *gender* szakpolitikákkal foglalkozó szakemberek, sem a társadalmi nemek tudományának képviselői nem ismernek magukra. Ez az érdemi társadalmi vitát a legtöbb esetben egyenesen ellehetetleníti,⁴ bár a mozgalom elsősorban talán nem is ezt, sokkal inkább a törvényhozást célozza meg (Garbagnoli 2014).

A hivatkozott szövegek, könyvek alapján látható, hogy a mozgósítás **elméleti értelemben nem előzmények nélküli**, és az is, hogy jellemzően vallási referenciákra épül. Most kerül a látótérbe számos korábbi, jellemzően a katolikus egyház felfogásához vagy intézményeihez köthető írás⁵ és kimondottan a *gender mainstreaming* démonizálásáról szóló könyvek: a kelet-közép-európai régióban Gabriele Kuby német szociológus művei képezik a nemek egyenlőségéről „gender-ideológiaként” beszélők által felhozott érvek és nyelvezet alapját.⁶ A korábbi szórványos érdeklődés után a *gender* azonban csak most lett ügy, mégpedig **transznacionális ügy**. Több országban egymástól látszólag függetlenül jelent meg a mozgalom, különböző, a **lokális kontextusban** releváns ügyek kapcsán.⁷

Így például Franciaországban a melegek házasságát lehetővé tevő, 2013. május 17-én kelt, 2013-404 számú törvény társadalmi vitája csapott át „a gender-elmélet” (*la théorie du genre*) elleni mozgósításba. Szlovákiában 2013 júniusában előbb aktív kampány indult az emberi jogok védelmét és

⁴ Agnieszka Graff, a lengyelországi *gender studies* egyik prominens képviselője például bevallja, hogy a mozgalom felbukkanásakor abban bízott, hogy racionális vita fog kibontakozni a társadalmi nemi szerepekről és a szexualitás szabadságának korlátairól. De ez a hite addig tartott, amíg fizikai erőszakba nem ütközött, amikor is egy domonkos templomban tartott nyilvános vitán („Gender: Áldás vagy átok?”), amelyben ő is részt vett, szélsőséges aktivisták füstbombát dobtak a templomba (2014b, 432-433).

⁵ Különösen II. János Pál és XVI. Benedek vonatkozó szövegei, de több dokumentum is napvilágot látott, pl. a Család Pápai Tanácsának (mely a Szentszék Kúriájának a része) a kiadványa, franciául: [„Lexique des termes ambigus et controversés sur la famille, la vie et les questions éthiques”](#) (2005). A katolikus egyház 1995 óta, az ENSZ pekingi 1995-ben megrendezett Negyedik Női Világkonferenciája óta használja a „gender-ideológia” kifejezést, azóta számos dokumentumban előfordul. Részben felfejti a „gender-ideológia” kifejezés történetét a katolikus egyházban Balogh, megjelenés alatt, valamint Case 2011.

⁶ [A nemek forradalma](#) magyar nyelven ingyenesen letölthető a KDNP és a piarista rend honlapjáról (ld. linket). A német szociológus a szlovákiai események során előadásokat tartott szerre az országban. Ilyen tézisek vannak a könyvében: „A harcot a *gender* mesterséges fogalmával vívják. 1995-ben Pekingben a nők világkonferenciáján a feministák manipulatív módon a *sex* fogalmát fölcserélték a *gender*ével, hogy a férfi és nő közti nemi megkülönböztetést kiszolgáltatassák a szubjektív döntés kényének” (63). Egy nemrégiben készült interjú Kubyval magyarul is olvasható (Szilvay 2014).

⁷ Még feltárára vár, hogy ezek valóban egymástól függetlenül bukkantak-e fel, vagy tudatos stratégia (is) áll mögöttük, ahogy többen feltételezik (Garbagnoli 2014, Graff 2014b, Kuhar 2014, Marschütz 2014, Paternotte 2014, Robcis 2014).

előmozdítását szolgáló új szlovák nemzeti stratégia ellen (el is halasztották), majd szeptemberben Kassán egy nyolcvanezres „Élet menete” tüntetésen merült fel. Októberben pedig katolikus iskolák képviselői nyilatkozatot adtak ki, melyben figyelmeztetnek a „gender-ideológia” és a túl korán megkezdett iskolai szexuális nevelés veszélyeire. Decemberben megjelent a Szlovák Katolikus Püspöki Konferencia adventi körlevele, mely szerint „[a] *halál kultúrájának hirdetői egy újabb, a „gender-ideológiával” hozakodnak elő.*”⁸ Ezt a levelet, sajátos módon, a magyarországi templomokban is felolvasták. Lengyelországban 2013 októberének elején napvilágra kerültek a katolikus egyházban történt pedofília-esetek. Néhány nap múlva Michalik érsek azt a nyilatkozatot tette, hogy a pedofiliát a pornográfia okozza, a széteső családokban fellépő szeretethiány, valamint a „gender-ideológia” terjedése. Ezt többen figyelemelterelésként és a felelősség-hárításként értelmezték (Graff 2014b, 432). Mindenesetre ekkor indult el egy széleskörű társadalmi kampány a „genderizmus” ellen,⁹ amely Szlovákiához hasonlóan agresszív jelleget is öltött, hamar elzárva a párbeszéd lehetőségét. Radikális szélsőjobboldali aktivisták például megfenyegették a nemek között egyenlőség kérdésköréért felelős közpolitikai döntéshozókat vagy – ahogyan már említettük – füstbombát dobtak az ügyben megszólaló *gender studies* kutatókat megszólaltató rendezvény helyszínére, egy templomba.

Számos más európai országban is felmerült az utóbbi években ez a jelenség, több-kevesebb mozgósító erővel, így Németországban¹⁰, Svájcban¹¹,

⁸ Janka Kottulová előadása a Friedrich Ebert Alapítvány 2014. február 19-i konferenciáján („Az ún. gender ideológia elleni mozgósítás Kelet-Közép-Európában – Veszélyek és lehetőségek a feminista mozgalmak számára”). A Püspöki Konferencia levele magyar nyelven lásd Szlovákia püspökei, 2013.

⁹ A szentmiséken hétről hétre téma volt (Graff 2014b). A Szent Család vasárnapján felolvasott lengyel pázsatori levél angol fordítása itt elérhető: [„Pastoral letter of the Bishops' Conference of Poland.”](#)

¹⁰ „Különösen Baden-Württemberg tartományban, és expliciten a francia mozgalommal rokonítva magát jelent meg a [„Demo für alle”](#) („Tüntét mindenkinek”), amely 2014. októberében harmadik alkalommal tüntetett, „a házasságért, a családokért, és a gender-ideológia illetve a gyerekek szexualizálása ellen.” A „Demo für alle” kezdeményezéshez immár több mint húsz szervezet csatlakozott, köztük a „Kirche in Not” („Veszélyben az egyház”), amely a „gender-ideológia és a gender mainstreaming politikai agenda ellen” ingyen kapható broszúrákat is kiad: Glaubens-Kompasses (sorozaton belül) [Gender-Ideologie. Ein Leitfaden](#) címen.

¹¹ Például a közelmúltban: 2014. november közepén a freiburgi egyetem Judith Butlernek díszdoktori címet adományozott. Ez alkalomból a filozófusnő, akinek többek között a *„Problémás nem: Feminizmus és az identitás felforgatása”* című könyve, illetve gender-elmélete a gender-ellenes mozgalom egyik fontos célpontja, előadást tartott az egyetemen. Az alkalom heves tiltakozásokat váltott ki a teológiai fakultás több professzora és tüntetők egy csoportja részéről, amelyről részletesebben [ITT](#) lehet olvasni.

Ausztriában,¹² Belgiumban,¹³ Spanyolországban,¹⁴ Olaszországban,¹⁵ Szlovéniában¹⁶ és Horvátországban.¹⁷

Bár a helyi kontextus kulcsfontosságú az egyes mozgalmak létrejöttében, azok nem magyaráznak meg mindent azzal kapcsolatban, hogy **miért most, és miért egyidejűleg** bukkannak fel ezek a törvényhozást is befolyásoló kezdeményezések Európában és azon túl. Ezen a ponton hangsúlyozandó **a katolikus egyház szerepe**. Egyrészt teológiai-antropológiai értelemben: a nemek társadalmi egyenlősége és a *gender* koncepciója konfliktusban áll a nemek komplementaritásáról és tágabban, az emberi természet relationalitásáról szóló egyházi tanításokkal.¹⁸ Másrészt az egyház ideológiai támogatást adott a mostani mozgalmaknak, és részt is vett a mozgósításban, helyenként kifejezetten a mozgalmak élére állva, mint Olaszország, Spanyolország, Lengyelország esetében.¹⁹ Több kutató ezért egyenesen a Vatikánban találja meg az egyidejűségeket magyarázó kapcsot.²⁰

Deák Hedvig nővér, a Sapientia Szerzetesi Főiskola Dogmatika tanszékének vezetője szerint a kérdéskör megértéséhez nem szabad megelégedni azzal, hogy jelenségekről beszéljünk (mint ezekről a

¹² Lásd pl. Perintfalvi, megjelenés alatt, Marschütz 2014b.

¹³ Például a katolikus Civitas Intézet (civitas-institut.com) előadásokat szervez a „genderelméletéről” való tájékoztatásképp, pl. 2014. május 1-jén ezzel a címmel: „*Théorie du genre – L'idéologie qui voulait détruire la création et libérer toutes perversions humaines*”, fordításban: „Genderelmélet – Az ideológia, amely le akarja rombolni a teremtést és fel akarja szabadítani az összes emberi perverziót.”

¹⁴ Például 2014 november közepén Ludovine de la Rochère, a francia gender-ellenes mozgalom, a „Tüntít mindenkinek” vezetője Spanyolországban járt egy katolikus egyetem meghívására, és ott különösen a francia mozgalom ügyéről, az azonos neműek házasságának ügyéről beszélt, többek között Alberto-Luiz Gallardonnal, volt igazságügyi miniszterrel, az abortusz-törvény szigorításának betervezőjével, aki a „hamis genderpolitikákról”, és „rosszul értelmezett feminizmusokról” is beszélt (ld. bővebben [ITT](#)). Ez a rendezvény a 2014. november 22-i abortuszellenes tüntetés előkészületének is volt érthető, amelyet azért szervezett a spanyol mozgalom, mert nehezményezi, hogy szeptemberben a kormány levette a napirendjéről az abortusz szigorításának kérdését. Spanyolországban egyébként legkésőbb 2010 óta bár nem szisztematikusan, de jelen van a „gender-ideológia” fogalma a közbeszédben, Córdoba püspöke 2010 decemberében és 2013 januárjában is az „ENSZ gender-összeesküvéséről” beszélt egy-egy körlevelében.

¹⁵ Garbagnoli 2014.

¹⁶ Kuhar 2014.

¹⁷ Kuhar 2014

¹⁸ A római katolikus egyház jelenleg a komplementarista álláspontot képviseli. Lásd például XVI. Benedek 2012. decemberi karácsonyi köszöntése: XVI. Benedek, 2012. részletesen elemzi a komplementaritásról szóló tanítást Balogh, é.n.

¹⁹ A nemzeti katolikus egyházak illetve katolikus szereplők mozgósításban játszott szerepéről részletesen írnak Chetcuti 2014, Garbagnoli 2014, Graff 2014a és 2014b, Kuhar 2014, Paternotte 2014, Robcis 2014.

²⁰ Garbagnoli 2014, Paternotte 2014, Robcis 2014.

mozgalmakról és a politikai mobilizáció módjáról), hanem tartalmi kérdésekről, az igazság kereséséről van szó: arról, hogy mit is gondolunk voltaképpen arról, hogy mi az ember.²¹ Kétségtől kívül cinikus hozzáállás lenne a filozófiai-antropológiai kérdéseket figyelmen kívül hagyni. Ám, ha csak erre koncentrálnak, naivan járunk el. Egyrészt mert azokban az országokban, ahol már megjelent a jelenség, nem racionális vita folyik a nemek társadalmi egyenlőségéről, hanem az ellenségkép égisze alatt olyan vádak épülnek be a *gender*-fogalomba, amelyeket tudományosan és szakpolitikailag az korábban sosem tartalmazott (pedofília, szexualizálás stb.). Másrészt, a katolikus egyházat mint intézményt és politikai aktort tekintve fontos annak hatalmi struktúrákban betöltött helyéről, az igazságként elfogadott tanítás terjesztési stratégiáiról, a politikai napirend befolyásolásának szándékáról is beszélni.²² Mindezekre a kérdésekre a dolgozat csak utalni tud, a jelenség teljességét természetesen csak egy nemzetközi kutatás tudja majd pontosan feltárni. Fontos azonban megemlíteni, hogy a katolikus egyházon belül is viták folynak a kérdéssel kapcsolatban, aktuálisan például Ausztriában,²³ többek között Gerhard Marschütz teológus nagy port kavart cikke nyomán, amely a katolikus egyház gender-ellenes mozgósítását elemzi kritikusan (Marschütz 2014b).

Végül, egy későbbi ponton érdemes lesz azt is megvizsgálni, **mely globális társadalmi feszültségek szelepeként funkcionál** esetleg a „gender-ügy”, milyen szerepe van annak, ahogy Agnieszka Graff állítja, hogy „*ez a növekvő társadalmi mozgalom a neoliberalizmus és a globalizáció által termelt kollektív szorongásokból meríti erejét*” (Graff 2014b, 434). A kérdés jogosságát alátámasztja az a tény is, hogy a francia gender-ellenes mozgalom radikális szárnyának, a *Printemps français*-nak („Francia tavasz”) a manifesztójában (Printemps français, 2013) például expliciten szó esik a „*piaci ideológia diktátumáról*”, és arról, hogy „*elutasítják az olyan társadalmat, ahol a bankok katedrálisokként működnek*”. A manifesztó szerint egy töről fakad az ultra-individualista hedonizmussal és radikális relativizmussal vádolt „gender-elmélet” és a piaci fundamentalizmus. Natacha Chetcuti amellet érvel, hogy ez a fajta nacionalista neokonzervativizmus egyfajta válasz a neoliberális konszenzusra (Chetcuti 253).

²¹ Előadás a Friderich Ebert Alapítvány 2014. június 19-i konferenciáján („Nemek forradalma – Teológiai és politikai csatátér Kelet-Közép-Európában”).

²² Ezt tárgyalja Paternotte, de a 19. lábjegyzet cikkei is kitérnek rá.

²³ Ehhez lásd: „[Wachstumspotenzial für die eigene Lehre.](#)”

A francia eset, a *Manif pour Tous*-mozgalom

A házassági egyenlőség törvény, a *Mariage pour Tous* ('Házasságot mindenkinek')²⁴ és az ellene, majd átfogóan a *gender* ellen tiltakozó *Manif pour Tous*-mozgalom ('Tüntit mindenkinek') 2012 után a francia belpolitika szimbolikus jelenségévé vált,²⁵ bár François Hollande köztársasági elnök már a kampány során is jelezte, hogy ezt a törvényt tervezi: része volt választási programjának, és a javaslat előkészítését az igazságügyi minisztérium hivatalba lépését követően meg is kezdte.²⁶ A tiltakozás nyitó eseménye André Vingt-Trois párizsi érsek megszólalása volt, ő már e korai felhívásában is a később gyakran előkerülő „a gyerekek, mint áldozatok”-diskurzust alkalmazta. 2012 októberében egy *Alliance Vita* nevű szervezet 75 városban szervezett tiltakozást.²⁷ 2012. november 17-én került sor az első *Manif*-tüntetésre, 100–200 000 ember részvételével (Le Monde 2013). Nem függetlenül a tiltakozó mozgalom erejétől, 2013 januárjában a kormányzó szocialisták kizárták a leszbikus párok mesterséges megtermékenyítését lehetővé tevő passzust a törvényjavaslat köréből. Ezzel párhuzamosan a jobboldal mérsékelt pártja, az UMP (*Union pour un Mouvement Populaire*, Unió egy Népi Mozgalomért) parlamenti obstrukcióval próbálkozott, illetve referendumot követelt, ami alkotmányjogilag nem volt lehetséges, a jobboldal így „békés” formában próbálta becsatornázni a tiltakozást a maga javára (ehhez lásd: Soós, 2013). Ugyanezekben a napokban több alkalommal ismét több százezer ember vonult az utcára, azaz ismét nagy mozgósítási sikert ért el a mozgalom. Közben Hollande elnök arra kényszerült, hogy fogadja a mozgalom vezetőit.

A tüntetések áprilisban és májusban is folytatódtak a törvény parlamenti tárgyalásával párhuzamosan. A szélsőjobboldali Front National (Nemzeti Front) és az UMP egyes képviselői azzal voltak elfoglalva kommunikációs szinten, hogy egymást vádolják a mozgalom „megszállásával”. A *Manif pour Tous* a törvény hatályba lépése után is életben maradt – egyrészt átfogóan a *gender* elleni tiltakozásra, valamint a bérnyaság és a leszbikusok mesterséges megtermékenyítésének lehetősége elleni tiltakozásra fókuszáltak, másrészt pedig választott tisztviselőket igyekeztek meggyőzni ügyük támogatására. A mozgalom kartáját aláírók között egyébként túlsúlyban vannak a Nemzeti Front képviselői, az UMP és más jobboldali erők csak utánuk következnek (Mouillard & Piquemal 2014). A

²⁴ Robcis kiemeli, hogy „Hollande kormánya okosan a republikánus univerzalizmus retorikájába csomagolta a kezdeményezést” (Robcis 2014).

²⁵ Az események kronológiáját az alábbi anyag alapján állítottuk össze, ott is, ahol ezt esetleg külön nem jelöltük: *Le Monde* 2013.

²⁶ 31. számú vállalás (Hollande 2012).

²⁷ A szervezetet Christine Boutin, a francia kereszténydemokrácia és politikai katolicizmus alakja alapította, bár a szervezet párt- és vallásfüggetlennek vallja magát: *Le Monde* 2012.

mozgalom szakpolitikai sikerének tekinthető még, hogy 2014 elején a baloldal bizonytalan időre el is halasztotta, hogy benyújtsa és tárgyalja a családjogi törvényjavaslatot (Soós, 2014).

Hogy a francia katolikus fundamentalista mozgalom ennyire megerősödhetett, első látásra talán meglepő, hiszen Franciaországban az állam és az egyház szétválasztása radikális módon valósult meg 1905-ben – a vallásosság, a hit pedig a lehető legritkábban politikai ügy. Ugyanakkor a laikus állameszménynek is megvannak a határai: a radikális jobboldal (pártpolitikai értelemben a Nemzeti Front) például számos radikális, katolikus csoportot integrált a megalakulásakor, bár e csoportok pártpolitikai, nagypolitikai befolyása a köztársasági kultúra széles körű elfogadottsága miatt kicsi.

Ugyanakkor a heteroszexuális, patriarchális családforma a republikánus nemzeteszmeiben, tudatban fontos szerephez jut. Elég itt arra gondolni, hogy a nők (vagyis az „édesanyák”, a „családanyák”) milyen fontos (eszköz-)szerepet kaptak a republikánus értékrendnek – a családon belüli, gyermeknevelésen keresztül történő – terjesztésében az ingyenes, mindenkire kiterjedő állami oktatás 19. század végi bevezetése során. A patriarchális családnak a nemzeti eszmével, a republikánus társadalmi szerződéssel való összefonódása (Chetcuti 249) magyarázhatja a *Manif pour Tous*-mozgalom sikerét, hiszen a meleg házassági egyenlősége valóban támadást indít a heteronormatív családforma kizárólagossága ellen. Ha ez így van, akkor a szereplők, kimondva vagy kimondatlanul, de valóban érezhetik úgy, hogy a házassági egyenlőség a „nemzet elleni támadás”.

A patriarchális családban a nők már említett „republikánus, de elsősorban a magánszférára korlátozott feladataiból” következik, hogy a mérsékelt, jobb- és baloldali republikánus politikai elit számára, főleg a köztársasági államforma 1945-öt követő végleges megszilárdulása után a női jogok problematikája igazából nem volt valódi törésvonalképző tényező. Elég itt azt említeni, hogy a jobboldali Charles de Gaulle első miniszterelnöksége alatt kapták meg a nők a szavazati jogot, majd az ő elnöksége alatt legalizálták a fogamzásgátló tablettát, illetve tették lehetővé, hogy a nők a férjük hozzájárulása nélkül kezeljék a vagyonukat, bankszámlát nyissanak, munkát vállaljanak. A szintén jobboldali Valéry Giscard d'Estaing köztársasági elnökségének időszakára (1974-1981) esett az abortusz legalizálása is (1975). Az utánuk következő elnökök és kormányok, ha eltérő mértékben is, de mind tettek valamit az esélyegyenlőség megvalósítása érdekében. Elmondható, hogy a nemek közötti egyenlőség problémája a teljes republikánus elitet foglalkoztatja a szimbólumok és a gyakorlat szintjén ma is, olyannyira, hogy nemcsak François Hollande, hanem elődje, Nicolas Sarkozy is fontosnak gondolta, hogy első kabinetjének összetételében érvényesüljön a paritás elve.

Jobban megosztotta a köztársaság politikai szereplőit az azonos nemű párok egyenlőségének a problémája, amely elsősorban a francia Szocialista Párt (Parti Socialiste - PS) programjának a része. A PS a kilencvenes évek végén, a Jospin-kormány időszakában építette be a francia jogrendbe a regisztrált élettársi kapcsolat (*Pacte civil de solidarité* – PACS) intézményét, amelyet mind a heteroszexuális, mind pedig a homoszexuális párok előtt megnyitottak. A kétezres évek elejétől kezdve pedig a párt programjának része volt a házassági egyenlőség.

Azok után, amit a nemzet és a patriarchális család eszmei kapcsolatáról elmondtunk, azt várhatnánk, hogy a tiltakozó mozgalom figyelmének a középpontjában maga a házasság áll. A gyakorlatban azonban ehelyett a homoszexuális párok örökbefogadási joga, a leszbikus párok mesterséges megtermékenyítésének a lehetősége, illetve a bérnyaság ügye foglalkoztatja a *Manif pour Tous*-mozgalom tagjait a leginkább. Általánosságban is elmondható, hogy a házassági egyenlőség, illetve az említett bioetikai kérdések szorosan összekapcsolódtak a franciaországi politikai vitákban, de az egyes jogintézmények megítélése és támogatottsága mind a politikai szereplők, mind a szervezett civil szféra, mind pedig az állampolgárok között szétvált, eltérő volt. Vagyis a szereplők egy része az összekapcsolódást kifejezetten problémásnak látta (például a feminista szervezetek egy része, bár a melegházasságot és a leszbikusok mesterséges megtermékenyítését támogatta, de a bérnyaságot már nem). Magának a házasságnak és az örökbefogadásnak megvolt a társadalmi támogatottsága abban az értelemben, hogy a baloldal szavazói kitartóan támogatták, ellentétben a bérnyaság és a leszbikus párok mesterséges megtermékenyítésének intézményével, amelyeket a közvélemény konzekvensen elutasított jobb- és baloldalon egyaránt. A mozgalom eltérített fókuszának az oka lehetett tehát az is, hogy a házasságot ellenzők, legalábbis kommunikációjuk szerint, tartottak attól, hogy a melegházasság csak „trójai faló”, vagyis ha azt elfogadják, akkor utána a franciák védtelenek lesznek a dominó-élv szerűen érkező bérnyaság és a leszbikus párok mesterséges megtermékenyítése ellen. Az erős tiltakozás hatására, mint említettük, a kormány nem is mert hozzányúlni e bioetikai kérdésekhez.

A fenyegetettség érzése, illetve az ismert, biztonságos keretek szétfeszítése mindenképpen ott húzódik a *Manif pour Tous*-mozgalom sikerei mögött, különösen a gyerekek iránti aggodalom, mint mobilizációs eszköz esetében.²⁸ A házassági egyenlőség kérdése szimbólummá vált, a *Manif pour Tous*-mozgalom pedig ezen, önmagán túlmutató jelenséggel bíró szimbólum ellen lépett fel. Ebből a szempontból érthető meg aztán, hogy hogyan lesz egy

²⁸ Ide kapcsolódik az a vita, hogy a házasság, mint az örökbefogadási jogot megalapozó intézmény eredeztet-e jogot a gyermekhez – az Alkotmánytanács egyébként rövidre zárta a témát azzal, hogy nem.

melegházasság-ellenes mozgalomból gender-ellenes mozgalom, azaz miért a „*théorie du genre*”, „*a gender-elmélet*”, illetve a *gender*, mint kritikai társadalomelméleti fogalom került a mozgalom figyelmének a középpontjába. A tiltakozók értelmezése szerint ugyanis az „*égalité des genres*”, a társadalmi nemek egyenlősége mint szakpolitikai kérdéskör ugyanúgy szétfeszíti a hagyományos, ismert, biológiai nemekre és az abból következő szerepekre építő kereteket, mint a házassági egyenlőség.

A baloldali kormányzat erőfeszítéseket tett ugyanis arra is, hogy az iskolai oktatási rendszerbe beemelje a nemek közötti egyenlőség problematikáját, gondolva itt különösen az *ABCD de l'égalité* („Az egyenlőség ABC-je”) nevű kezdeményezésre, amire a *gender*-ellenes mozgalom rendkívüli hévvel reagált, és sikerült is elérnie, hogy a kísérleti program megakadjon (L'Express 2014a), bár a kormány a mai napig nem tett le arról, hogy az érzékenyítés valamilyen formában elérje az iskolákat, különösen a tanárokat (L'Express 2014b).

A vitában résztvevő felek nem azonos értelemben használják a *gender* szót, és nem is azonos filozófiai alapról indulnak (racionális, individualista érvelés vs. közösségelvű, természetjogi érvelés). Míg a baloldal számára a *genderből*, mint analitikai fogalomból jövevényként származó szakpolitika következik, a tiltakozók számára viszont a heteronormatív rend, a nemek komplementaritásának a felborulása, felborítása, az évszázados nemzeti keretek „rombolása”. A tiltakozók, kommunikációjuk szerint, attól tartanak, hogy a meleg házassága, a nemek közötti esélyegyenlőségért való fellépés az antropológiai rend felborulásához vezet majd, ha nem is azonnal, de a dominó-elv hatásaként ez a következő lépés.²⁹

Camille Robcis rámutat, hogy a mozgalom retorikájában a *gender-elmélet* a melegházasságnak egyszerre oka és következménye. Úgy érvelnek, hogy a *gender-elmélet* (melyet szerintük az ENSZ-et, a szocialista pártot, a médiát, a tudományos életet átható meleglobbi oktrojál a világra) teremti meg a törvény elméleti alapját, másrészt, a házasságnak a homoszexuálisokra való kiterjesztése nyomán, a *gender-elmélet* kötelező lesz mindenki számára, amennyiben az intézkedés „*eltörli a nemek megkülönböztetését és komplementaritását a törvényből.*”³⁰ Ennek az lenne a célja, így az érvelés, hogy minden normától független, szabadon lebegő individuumokat hozzon létre. Az új antropológiai rend nem a biológiai nemre, hanem a *genderre* alapozódna, ami felfogásuk

²⁹ (A trójai faló-elmélet egyébként 2014 októberében ismét napirendre került, mert a tiltakozók egy frissen meghozott európai bírósági ítélet alapján igazolva látták azt a feltételezésüket, hogy *külső erők rákényszerítik majd Franciaországra, a nemzetre a béranyaság és a mesterséges megtermékenyítés jogi elismerését, majd legalizálását.*)

³⁰ „[Our message.](#)”

szerint a szexuális preferencia (Robcis 2014), és ezzel a heteroszexualitás, mint a nemek komplementaritásának alapja veszélybe kerülne (Chetcuti 247).

A mozgalom sikeréhez szükség volt megfelelő körülményekre és erőforrásokra is. Mivel a jobboldal csak nagyon óvatosan állt a mozgalom mellé, külön indoklást igényel, hogy a *Manif pour Tous* ennek ellenére ennyire sikeressé válhatott, ideértve azt a sikert is, hogy baloldali politikusok is fontosnak érezték, hogy elhatárolódjanak a „gender-elmélettől”, mielőtt hitet tettek volna a nemek esélyegyenlősége mellett. Milyen erőforrásokra, milyen kedvező körülményekre támaszkodhatott tehát a mozgalom? Mindenekelőtt arra a tényre, hogy a francia civil szféra jobb- és baloldalon egyaránt közismerten jól mobilizálódik, nem idegenkedik az utcai politizálástól, és a kormánytól és pártoktól független, civil politizáláshoz megfelelő forrásokkal is rendelkezik. A francia állampolgár, az *esprit contestataire* képviselője nagy arányban alkalmazza az utcai tiltakozás eszközeit, sőt esetenként a „keményebb” nyomásgyakorló és tiltakozó eszközöket is (sztrájk, bojkott, stb.).

A mozgalom nagyra növésehez és a sikeres mobilizációhoz szükség volt továbbá egy olyan kormánypolitikára is, amely olyan baloldali-liberális kulturális programot ajánlott a franciáknak, amely sűrített szimbólummá volt emelhető a nemzeti tematikával dolgozó politikai erők és civilek szemében. A kormányzati politikával való széles körű elégedetlenség egyfajta szelep-szerepbe is tolt a házassági egyenlőség, majd a *gender* ügyét, vagyis e zászló alatt tiltakozhattak azok is, akik átfogó módon voltak elégedetlenek a kormány politikájával. A szelep-szerepre bizonyíték, hogy a *Manif pour Tous*-mozgalomból sikerei csúcán kivált a már említett radikális, átfogó kormány elleni harcra hívó *Printemps français*-szárny. A mozgalom sikereit és jelentős kormányellenes mozgósítási képességét figyelve felmerül annak a lehetősége már középtávon is, hogy a külső befolyás problémája, a „transznacionális liberális kulturális lobbiktól” való félelem, az euro-szkepticizmus, a bevándorlástól való félelem, az iszlámellenesség egy új politikai törésvonalat alkot majd a francia politikában, átszelve a hagyományos pártpolitikai törésvonalakat. A politikai szociológia és politológia egyébként már most utal arra (pl. Chetcuti 245, illetve Gorce 2011), hogy ezek az új törésvonalak léteznek, időnként manifesztálódnak, de a pártrendszert elsősorban még nem ezek strukturálják.

Végül pedig fontos megemlítenünk a katolikus egyház és a radikális jobboldal részben már bizonyított szerepét a mozgalom felépítésében és működtetésében. Korábban már említettük, hogy a katolikus egyház teológiai-antropológiai-ideológiai értelemben fontos politikai szereplő ebben a vitában, de a tényfeltáró újságírás eredményei alapján úgy tűnik, hogy a háttérben az egyház nemcsak érveket és értékeket szolgáltató szereplőként, hanem

hálózatépítőként is fellépett, bár vitatott, hogy milyen mértékben (Lásd: Guénolé 2014, Raison de Cleziou 2014 és Laurenti 2014). A *Manif pour Tous*-mozgalmat alkotó civil szervezetek részletes vizsgálata arra mutatott rá, hogy a mozgalmat alapító-alakító civil szervezetek között ugyanakkor mindenképpen jelentős a radikális katolikus körökhöz kapcsolódó szervezetek aránya (Robcis 2014). Ha ehhez hozzátesszük azt a szempontot, hogy a mozgalom létezésének későbbi szakaszában a szélsőjobboldali kötődés inkább kimutatható, mint az átfogó jobboldali kötődés, akkor abból az következik, hogy a *Manif pour Tous*-mozgalom sikerét megérteni kívánóknak érdemes a figyelmüket a Nemzeti Front és a radikális katolikus körök kapcsolatára irányítani, noha ez a téma a Nemzeti Front sikeres imázs- és politikaváltása miatt az elmúlt évtizedben háttérbe szorult a tudományos kutatók érdeklődésében.

Egy magyar vita lehetőségeiről és esélyeiről

Ahogy a bevezetőben említettük, a „gender-ideológia” problémája a magyar közbeszédben is megjelenik, igaz, csak nagyon ritkán a nagypolitika kiemelt napirendjén. Először 2010-ben került a fókuszba, a nemi sztereotípiák óvodai nevelésben való megjelenéséről szóló törvény és annak a nemi sztereotípiákról szóló passzusának vitája keretében. A frissen kinevezett Hoffmann Rózsa oktatási államtitkár akkor azt nyilatkozta, hogy a törvény korábbi megfogalmazásával „*az úgynevezett gender-ideológia alapjait vetették volna meg, mely az egyenlőség jegyében értelmetlennek tartja a nemek megkülönböztetését.*”³¹ Ideológiai háttérében annak a korábban idézett Gabriele Kubynak a *Nemek forradalma* című műve áll, „*amelyet a Magyar Katolikus Egyház is propagál a „gender-ideológia” meg- vagy félreértéséhez.*”³²

2014 tavasza óta a „gender-ideológia” gondolatának és kritikájának koncentrált megjelenése figyelhető meg a magyar sajtóban és a politikusok megszólalásaiban, részben Európai Unió fejlemények, mint az Estrela- és Lunaček-jelentések kapcsán. Az érvek általában hasonlítanak azokhoz a

³¹ MTI: Hoffmann Rózsaék nem gyengítenék a nemi sztereotípiákat az óvodákban, 2010. július 30. Részletesen elemzi ezt Balogh Lídia hamarosan megjelenő cikke (Balogh, megjelenés alatt).

³² Perintfalvi Rita teológusnő előadása a Friedrich Ebert Alapítvány február 19-i konferenciáján („Az ún. gender- ideológia elleni mozgósítás Kelet-Közép-Európában – Veszélyek és lehetőségek a feminista mozgalmak számára”). Hamarosan megjelenik Gerhard Marschütz bécsi teológus Kuby-kritikája magyar nyelven is, illetve Perintfalvi Rita teológusnő cikke a katolikus egyház szerepéről a „gender-ideológia” elleni mozgósításokban (Marschütz 2014a, Perintfalvi 2014).

tételekhez, amelyek a francia esetben is megfogalmazódtak. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány idézet:

A politikus arról is beszélt, hogy szerinte egyes nyugat-európai liberális országok és kormányok az általuk képviselt értékrendet a legtrükkösebb módon próbálják belerejteni a különböző dokumentumokba. Ez azt jelenti, hogy nemcsak az Európai Unió, hanem más nemzetközi szervezetek állásfoglalásaiba is, elsősorban az ENSZ fejlesztéspolitikai irányelveibe tesznek olyan kifejezéseket, amelyek már tágítják a család fogalmát. (Novák Katalin, család- és ifjúságügyért felelős államtitkár, 2014. július) (hirado.hu, 2014)

A genderideológiáról azt mondta: brutális támogatást kap Brüsszelből, „kicsiny, ám hangos érdekcsoportok rá akarják kényszeríteni a világra ezt a [...] deviáns felfogást”. A család férfi és nő elkötelezett kapcsolata a természet rendje szerint – hangsúlyozta. (Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes, 2014. június) (VZ, 2014)

Világszerte magasabb fokozatba kapcsolnak idén a homoszexuális aktivisták. Míg azelőtt csak a diszkrimináció felszámolása volt a cél, ma már a többségi társadalom jogait fenyegeti veszély. (Szőnyi Szilárd publicista, 2013. július) (Szőnyi, 2013)

A radikális ökopolitikai filozófia és a radikális iszlám mellett a radikális genderideológia is a társadalommérnökösödő, államilag egyenlősítő, az egyént tagadó, mások gondolatait, viselkedését, öltözködését, fogyasztási szokásait megszabni vágyó szellemi fasizmus megnyilvánulása. (Seres László publicista, 2014. március) (Seres, 2014)

A megnyilvánulások között találunk politikusi megnyilvánulásokat, publicisztikákat, Gabriele Kuby-interjút, vagyis azt mondhatjuk, hogy a *gender*, mint probléma elvben a magyar politikában is napirendre kerülhetne, hiszen léteznek olyan politikai szereplők, kutatók, értelmiségiek, akiket a téma foglalkoztat. Joggal merül fel a kérdés tehát, hogy Franciaországgal és a régiós példákkal ellentétben a *gender*-téma – egyelőre – miért nem került Magyarországon – egy olyan országban, ahol egyébként is elsősorban a kulturális törésvonalak strukturálják a politikát – az állami politika napirendjére?

Álláspontunk szerint azért nem, mert a francia viszonylatban tárgyalt erőforrások és körülmények közül számos nem áll fenn. Egyik magyarázó tényező lehet, hogy a kormány nem liberális kulturális agendát képvisel, vagyis az az ellen való harc jelenleg nem mobilizáló erejű. Ezt felerősíti az a tény, hogy a kormánykoalíció kisebbik tagja, a katolikus antropológiai alapokat nyíltan valló Kereszténydemokrata Néppárt támogatottsága a jobboldali

táboron belül nem mérhető és nem is mért,³³ így jelenleg nincsen megbízható adatunk arra nézve, hogy a *gender* mint hívószó a polgárok hány százaléka számára rezonál.

Bár létezik természetesen olyan társadalmi csoport, amelyet vallásos-egyházi témákkal mobilizálni lehetne, alapos vizsgálatot igényelne, hogy a – történelmi örökségből adódóan – a katolikus egyház magyarországi beágyazottsága, szervezettsége, civil kapcsolatrendszere egyáltalán alkalmas lenne-e arra, hogy pártpolitikától független, tartós civil szervezeti struktúrákat építsen ki és működtessen. Egy hasonló mozgalom sikeréhez szükség lenne olyan civil szférára is, amely politikai és politizál, továbbá anyagi forrásokkal és szervezettséggel rendelkezik, illetve képes arra, hogy tömegeket mozgasson meg valamilyen cél érdekében. Érdeemes megjegyeznünk, hogy a legfrissebb politikai viták a Norvég Civil Alap és az Ökotárs Alapítvány³⁴ körül azt bizonyítják, hogy a politikai kérdésekben fellépő civil szféra gondolata a magyar politikai kultúrában egyfajta „fából vaskarikának” tűnik (vagyis vita- és elemzési téma, hogy mi a civil szféra viszonya a politikához és a pártpolitikához),³⁵ ami Franciaországban például csak korlátozottan jellemző. Végezetül, olyan politikai kultúrára is szükség lenne, amelyben a mobilizáció és az utcai politizálás elfogadottak, értékként jelennek meg.

Összességében tehát úgy véljük, hogy egy nagy, gender-ellenes társadalmi mozgalom kialakulásának strukturális akadályai vannak Magyarországon – ugyanakkor nem zárjuk ki azt, hogy a jövőben, pártpolitikai segítséggel, létrejöhessen egy jobboldali mozgalom. Ebben az esetben a tematika a nemzetközi vs. nemzeti, a modern vs. maradi ellentétekre, illetve a hazafi vs. hazaáruló címkék mentén is szerveződhetne, hiszen ezek a binárisok viszonylag jól alkalmazhatók a pártpolitikai mozgósítás során. Novák Katalin államtitkár kijelentése pedig, miszerint *„nem értenek egyet azzal, hogy megfoghatatlan, nehezen definiálható kifejezések, illetve olyan elvek kerüljenek ilyen dokumentumokba, amelyekben nincs konszenzus,”* (hirado.hu 2014) felveti Magyarország nemzetközi, pl. ENSZ-szerződéseinek felülvizsgálatának lehetőségét. A kormány szabadságharcos, EU-ellenes és paradox módon a más országokban esetenként baloldalról megfogalmazott rendszerkritikát képviselő retorikájába és saját civil szervezeteit mobilizáló stratégiájába (Pető-Vasali 2014) beleillhet az európai uniós államok számára mérvadó emberi jogi és esélyegyenlőségi normák támadása. Ehhez társadalmi támogatást kaphatnak, ha sikerül felépíteni a „gender-ideológia” félelemkeltő konstrukcióját. A kérdés az, hogy a progresszív társadalmi szereplőknek

³³ „Amikor még önállóan mérni tudták a párt támogatottságát, a KDNP rendre 1 százalék alatti eredményt ér el, míg a hibahatár általában +/-3 százalék”. Lásd: *hvg.hu* 2010.

³⁴ Ehhez lásd: *Origo.hu* 2014.

³⁵ Egy kritikai elemzésért lásd Pető.

sikerül-e ezzel szemben olyan konkurens keretet, politikai narratívát kialakítaniuk, amely érthetővé és politikai értelemben vonzóvá teszi a *gender studies* aktorai által használt gender-fogalmak kritikai tartalmát és az abból következő feminista szakpolitikai pozíciókat az állampolgárok számára.

Felhasznált irodalom

- XVI. Benedek. 2012. [„Őszentsége XVI. Benedek pápa beszéde a karácsonyi köszöntés alkalmából”](#). Weboldal. 2014. december 7.
- Balogh, Lídia. É.n. „Az egyenjogúság értéke vagy a „gender-ideológia” fenyegetése? A nemek közötti egyenlőség elve és a protestantizmus: viták és narratívák”. (Kézirat. Várhatóan 2015-ben jelenik meg két változatban az *Állam és Jogtudomány* és a *Közjogi Szemle* folyóiratokban.)
- Case, Mary Ann. 2011. [„After Gender The Destruction of Man? The Vatican’s Nightmare Vision of the ‘Gender Agenda’ for Law”](#). *Pace Law Review* 31:3, 802-817. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Chetcuti, Natacha. 2014. „Quand les questions de genre et d’homosexualité deviennent un enjeu républicain”. *Les Temps Modernes* 2014/2, n° 678: 241-253.
- Garbagnoli, Sara. 2014. „Performance et performativité de „la-théorie-du-genre” entre France et Italie. Déclinaisons nationales d’un discours réactionnaire transnational” (Előadás a „HABEMUS GENDER! Deconstruction of a religious counter-attack” című konferencián, Université Libre de Bruxelles, kézirat).
- Gorce, Bernard. 2011. [„L’ouverture du pays au monde crée un nouveau clivage politique.”](#) *La Croix*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Graff, Agnieszka. 2014a. [„Gender és politika, de az az igazi”](#). *fesbb.hu: Friedrich Ebert Stiftung Büro Budapest*. Weboldal. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- GRAFF, Agnieszka. 2014b. „Report from the gender trenches: War against ‘genderism’ in Poland.” *European Journal of Women’s Studies* 21, 431-442.
- Guénolé, Thomas. 2014. [„Manif pour tous : un groupe „apolitique” ? Derrière le marketing, les réseaux catholiques.”](#) *L’Obs*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Kuby, Gabriele. 2008. [A nemek forradalma: A gender forradalma. A nevelés államosítása](#). Budapest: Kairosz Kiadó. (A könyv e-változata a kdnf.hu oldalán található.)

- Kuhar, Roman. 2014. „[Playing with science: Sexual citizenship and the Roman Catholic Church counter-narratives in Slovenia and Croatia](#)”. *Women's Studies International Forum* (korrektúrázott példány, nyomtatásban – [info](#)).
- Hirado.hu. 2014. július 13. „[Családügyi államtitkár: Hadd döntse el Magyarország, mit gondol férfi és nő kapcsolatáról](#)”. *hirado.hu*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Hollande, François. 2012. [Le changement, c'est maintenant. Mes 60 engagements pour la France](#). Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Hvg.hu. 2010. július 21. „[Nem mérhető a KDNP támogatottsága](#)”. *hvg.hu*. Hozzáférés: 6 Dec. 2014.
- Kormos, Nikolett. 2014. „Előszó: A ‘genderideológiáról.’” *Replika* 85-86, 2014/1-2: 7-11.
- Laurent, Samuel. 2013. március 21. „[Derrière la grande illusion de la ‘Manif pour Tous.’](#)” *Lemonde.fr*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- L'Express. 2014a. „[L'abandon de l'ABCD de l'égalité.](#)” *lexpress.fr*. Hozzáférés: 7. Dec. 2014.
- L'Express. 2014b. „[Najad Vallaud-Belkacem défend égalité – filles garçons à l'école et rythmes scolaires.](#)” *lexpress.fr*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Le Monde (Big Browser Blog). 2012. október 23.. „[Drôle d'oiseau – Une étrange manifestation anti-mariage et adoption homo.](#)” *bigbrowser.blog.lemonde.fr*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Le Monde. 2013. április 23. „[Le „mariage pour tous”, de la promesse à la loi?](#)” *lemonde.fr*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Lóránd, Zsófia (2006), „Nemi identitás és nemi szerep a Fidesz diskurzusában”. In Szabó Márton, szerk. *Fidesz-érvényesség*. Budapest. L'Harmattan, 75-95.
- Marschütz, Gerhard. 2014a. „Trojanisches Pferd Gender? Theologische Anmerkungen zur jüngeren Genderdebatte im katholischen Bereich.” In Schlögel, K. & Prüller-Jagenteufel, G. M., eds. *Aus Liebe zu Gott - im Dienst an den Menschen: Spirituelle, pastorale und ökumenische Dimensionen der Moralthologie*. Münster: LIT Verlag, 433-456 (2014. decemberben jelenik meg magyar fordításban is: Szerk. Szécsi József. *Keresztény-Zsidó Teológiai Évkönyv 2014*).

- Marschütz, Gerhard. 2014b. „[Wachstumspotenzial für die eigene Lehre. Zur Kritik an der vermeintlichen Gender-Ideologie.](#)” *Herder Korrespondenz online*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Mouillard, Sylvain & Piquemal, Marie. 2014. február 27. „[Le FN à fond sur la charte de la Manif pour Tous.](#)” *Liberation.fr*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Origo.hu. 2014. november 25. „[A norvég pénzek után is nyomoz a rendőrség.](#)” *origo.hu*. Hozzáférés: 6 Dec. 2014.
- Paternotte, David. 2014. „[Christian Trouble: The Catholic Church and the Subversion of gender.](#)” *CritCom: A Forum for Research & Commentary on Europe*. Weboldal. Hozzáférés: 6 Dec. 2014.
- Perintfalvi, Rita. é.n.. „A ‘gender-ideológia’ le akarja rombolni a nőt, a férfit és a családot?” (Hamarosan megjelenik: Szécsi József, szerk. *Keresztény-Zsidó Teológiai Évkönyv 2014.*)
- Pető, Andrea. 2014. október 7. „[A kétféle civil szervezet politikájáról a Norvég Alap ürügyén.](#)” *dinamo.blog.hu*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Pető, Andrea & Vasali Zoltán. 2014. január 20. „[The ‘laboratory’ called Hungary: a challenge for understanding protest movements.](#)” *openDemocracy.net*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Printemps français. 2013. „[Manifeste.](#)” *Printemps français*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Raison de Cleuziou, Yann. 2014. október 3. „[Qui sont les cathos de la Manif pour tous?](#)” *Lefigaro.fr*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Robcis, Camille. 2014. „A New Dreyus Affair? Catholics, the ‘Theory of gender’, and the Turn to the Human in France.” (Előadás a [HABEMUS GENDER! Deconstruction of a religious counter-attack](#) című konferencián, Université Libre de Bruxelles, 2014. május 15-16. A cik 2015. szeptemberében jelenik meg itt: *The Journal of Modern History*, Vol.87, No.3.)
- Seres, László. 2014. március 20. „[Seres: Polkorrekt átnevelőtábor.](#)” *hvg.hu*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Soós, Eszter Petronella. 2014. február 5. „[A gender támadása?](#)” *Franciaipolitika.blog.hu*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Soós, Eszter Petronella. 2013. január 31. „[Miért nem lesz/lehet referendum?](#)” *Franciaipolitika.blog.hu*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Szilvay, Gergely. 2014. június 3. „[Gabriele Kuby: A gender örültség.](#)” *mandiner.hu*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.

- Szlovákia püspökei. 2013. [„A Szlovák Katolikus Püspöki Konferencia adventi körlevele.”](#) *Magyar Kurír: Katolikus Hírportál*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- Szőnyi, Szilárd. 2013. július 17. [„A tolerancia diktatúrája.”](#) *valasz.hu*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.
- VZ. 2014. június 21. [„Semjén: Ez szövetségi kormány.”](#) *mno.hu*. Hozzáférés: 7 Dec. 2014.